

Disident

Václav Havel 1936–1989

DANIEL KAISER

Paseka

Paseka

DANIEL KAISER / **Disident** / VÁCLAV HAVEL 1936–1989

DANIEL KAISER

Disident

Václav Havel 1936–1989

Paseka / PRAHA - LITOMYŠL

Copyright © Daniel Kaiser 2009

Photography © Přemysl Fialka, Ivan M. Havel, Václav Havel, Dagmar Hočková, Ondřej Němec, Jan Reich,
Oldřich Škácha, Knihovna Václava Havla/Václav Havel Library, ABS/ÚSTR

© Ladislav Horáček - Paseka 2009

ISBN 978-80-7432-526-7 (PDF)

Úvodem

Před dvěma lety (2007) přišel do kin dokumentární film *Občan Havel* a většina recenzentů žasla nad otevřeností, s jakou si Václav Havel i ve vysoké politice pouštěl k tělu filmový štáb. Odporovali jen jednotlivci, třeba redaktor *Lidových novin* Petr Zídek, jemuž naopak celovečerní dokument posloužil jako korunní důkaz k tezi, že Havel je především pečlivý režisér vlastního odkazu a že ani pod zdáním nonšalantní upřímnosti neztrácí ze zřetele svůj obraz před dějinami.

Na Zídkově postřehu určitě něco bude: například Havlovy rozhovory do novin – v disentu a tím spíše později v politice – byly ve skutečnosti skoro vždycky něčím jiným, než co se rozumí pod pojmem interview; nejen že si Havel rád vybíral tazatele, takové tendence ostatně mívaj i jiní; neobvyklý byl především jeho sklon vymýšlet pro tazatele i otázky. V nejtrvalejší podobě si Havel fenomén řízeného interview prosadil v knižních rozhovorech s Karlem Hviždálou, v *Dálkovém výslechu* (1986), a ještě větší měrou v jeho volném pokračování *Prosím stručně* (2006). Obecně zřejmě Havlovo inscenátorství souvisí s jeho vyvinutým smyslem pro jazyk a obavou ponechat svou výpověď v rukou lidí, kteří jazyk ovládají hůř než on – kus režisérství je v tom ale taky.

Politický životopis Václava Havla, jehož první díl, dovedený do prosince 1989, máte před sebou, vznikl jako pokus vylíčit fenomén Havel takřkajíc v cizí režii, tedy nezávisle na něm. I proto jsem se rozhodl všimát si spíše Havla-muže činu, jakkoliv on sám se považuje především za muže psaného slova a svoje proslovy nebo eseje vždycky chápal jako činy par excellence. Oč méně místa je v knize věnováno Havlově esejistice, o to víc ho zbývá na jeho střet s komunistickou mocí nebo na jeho působení uvnitř disentu.

Kniha byla od počátku zamýšlena jako neautorizovaný životopis. Doufal jsem, že jako výhoda se zúročí i skutečnost, že jsem se osobně s Václavem Havlem předtím fakticky neznal, poněvadž mi to dovolí přistupovat k němu pokud možno nepředpojatě. Nezakrývám ale, že jsem ho vždycky považoval a stále považuji za kladného hrdinu českých dějin.

S prosbou o kooperaci jsem se na prezidenta obrátil počátkem roku 2006. Souhlasil se sérií chronologických rozhovorů, navíc mi vystavil jakési generální doporučení třetím osobám, aby mi zpřístupňovaly dokumenty a dopisy, které v minulosti napsal. Svůj zatím neuspořádaný archiv mi neotevřel. Později mi ale vyhověl vždycky, když jsem potřeboval nějaké dodatečné doporučení. Jednou dokonce přímluvným listem naléhal na šťastlivce, který má v držení exkluzivní materiály o něm, aby mi je ukázal (naléhal ovšem marně).

Stoprocentní vstřícnost jsem od něho nemohl čekat a ani nečekal, už proto, že neměl pod kontrolou výběr autora ani témat, natož konečné znění. Celkově však Václav Havel tuto část režie vlastního odkazu pustil z rukou,

žádné pamětníky, s nimiž jsem chtěl mluvit, od styku se mnou neodrazil a mou práci různými způsoby podpořil. Za jeho velkorysost a ochotu mu upřímně děkuji.

Při práci na knize jsem využíval různých historických pramenů: díky Ivanu Havlovi jsem směl nahlédnout do rodinného archivu. V Knihovně V. H. na mě čekaly čtyři krabice dopisů, písemností a různých dokumentů ze života Václava Havla, převezené nedlouho předtím do Prahy z Hrádečku. Československé dokumentační středisko (ČSDS), založené kdysi v západoněmeckém exilu Vilémem Prečanem, schraňuje v kopiích korespondenci, kterou si dramatik přes tajné kanály vyměňoval s přáteli a příznivci na Západě. Havlovy dopisy jsem směl číst. Menší část vzájemné korespondence deponoval před časem letitý Havlův literární agent Klaus Juncker ve Forschungsstelle Osteuropa na univerzitě v Brémách.

Přínosné dokumenty k historii disentu a spolupráci mezi opozicí doma a na Západě obsahuje část archivu Jiřího Pelikána, jež se ocitla v pražské knihovně Libri Prohibiti. Za pomoc děkuji také pracovnícím Národního archivu v Praze, které mi zpřístupnily Havlovy vězeňské spisy z let 1979–83 a 1989.

Šťěstím bylo, že zhruba ve stejné době, kdy jsem se pustil do sbírání materiálů, se konečně začaly otevírat archivy Státní bezpečnosti: ze dvou osobních svazků vedených na Václava Havla se sice dochoval jen první z let 1965 až 1968, z archivů StB se ale s trochou trpělivosti dá vydestilovat spousta dalších faktů a detailů, ať už ze svazků vedených na jiné „nepřátelské osoby“ nebo ze svodek a dalších akt, které nám po tajné policii zůstaly. Především se ale v archivech ministerstva vnitra zachoval kompletní vyšetřovací spis Václava Havla z roku 1977.

Smutné prvenství v poměru mezi vynaloženou námahou a získaným dokumentem drží archiv bývalého Federálního shromáždění, do něhož v roce 1992 uložila výsledky svého pátrání Komise FS pro vyšetřování událostí 17. listopadu.

Věřím, že o veřejně činných lidech se má psát bez přehnaných ohledů a že opravdovým historickým osobnostem Havlova formátu styl, který někdy jeho příznivcům připadá necitlivý, nemůže uškodit.

Tuším, že u některých z těch, co trpělivě odpovídali na moje otázky, knihu nečeká hladké přijetí. Přesto bych jim všem rád srdečně poděkoval.

Své vědomosti, expertizu a čas mi věnovali Rudolf Battěk, Marek Benda, Kamila Bendová, John Bok, Pavel Bratinka, Tomáš Bursík, Ján Čarnogurský, Ivan Dejmal, Stanislav Devátý, Jiří Dienstbier, Vladimír Dlouhý, Luboš Dobrovský, Markéta Fialková, Anna Freimannová, Jiří Gruša, Vladimír Hanzel, Ivan a Dagmar Havlovi, Zbyněk Hejda, Ladislav Hejdánek, Jaroslav Hutka, Ivan

Chvatík, František Janouch, Zdeněk Jičínský, Věra Jirousová, Pavel Kačírek, Ladislav Kantor, Jan Kavan, Václav Klaus, Ivan Klíma, Michael Kocáb, Pavel Kohout, Radim Kopecký, Tomáš Kosta, Jan Kozlík, Karla Kožíšková, Andrej Krob, Daniel Kroupa, Jiří Křižan, Marie Rút Křížková, Petr Kučera, Miroslav Kusý, Ivan Lamper, Pavel Landovský, Zdeněk Lukeš, Josef Lžičar, Václav Malý, Emanuel Mandler, Antonín Maněna, Hana Marvanová, Ivan Medek, Stanislav Milota, Vladimír Mlynář, Jan Nedvěd, Dana Němcová, Saša Neumann, Eduard Novák, Petr Oslzlý, Martin Palouš, Miroslav Pavel, Jan Patočka, Vilém Prečan, Jan Přeučil, Miloš Rejchrt, Jan Rejžek, Jan Ruml, Radek Schovánek, Joska Skalník, Jan Sokol, Olga Stankovičová, František Stárek, Jaroslav Šabata, Anna Šabatová, Jiřina Šiklová, Věněk Šilhán, Libuše Šilhánová, Martin Šimečka, Petruška Šustrová, Ivana Tigridová, Jan Tříška, Miroslav Tyl, Milan Uhde, Petr Uhl, Jan Urban, Zdeněk Vašíček, Alexandr Vondra a další.

DANIEL KAISER

Rodina

Když byla 6. ledna 1977 zveřejněna Charta 77, zaskočený komunistický režim nějakou dobu váhal, jestli je vůbec schůdné chartisty trestně stíhat, nebo ne. V mezičase tedy aspoň pro jistotu spustil pomlouvačnou kampaň, aby odradil další potenciální příznivce. Zadání pro režimní propagandu nebylo jednoduché. O lidech, kteří se vynořili v čele Charty, se dosud veřejně v zásadě nesmělo mluvit; teď bylo naopak potřeba rychle je vytáhnout na světlo a nějak zostudit. V případě Václava Havla, jedné z klíčových postav Charty, se propaganda rozhodla postavit jeho negativní portrét na rodinném původu.

Havel pocházel z významné rodiny předválečné pražské buržoazie; korunou rodinného majetku byl palác Lucerna v centru Prahy. Humoristický časopis *Dikobraz* na jaře 1977 Havla vykreslil jako přerostlé tlusté dítě vedené za ruku guvernankou a v popisku ke karikatuře doplnil, že prý chodíval „okolo Lucerny poklepávat ukazováčkem na zdi paláce a říkat přitom: ‚Ty můj majetku!‘“ „Náhončímu podpisů pod Chartu 77,“ končil text podepsaný Iasonem Urbanem, „nikdy nešlo o morálku. A ani o lidská práva. Šlo mu jen o majetek.“¹ Propaganda se tak čtenářům snažila vsugerovat, že nejmladší z trojice mluvčích Charty je obyčejný majetkový revanšista a že bude navždy zaklet v prostředí, do něhož se narodil. Na Václava Havla měl jeho původ nepochybně vliv. Jenže se projevil úplně jinak, než jak to líčili normalizační novináři.

Prarodiče a rodiče

Kapitalistická tradice rodiny Havlových začíná prezidentovým dědečkem Václavem (1861–1921). Ten sice pocházel ze starého mlynářského rodu, mlýn ale nezdědil a musel začínat jako stavař a v podstatě od nuly.² Svou první zakázku – zavést kanalizaci a položit dlažbu na náměstí – dostal od radnice v Lomnici nad Popelkou.

Dnes by byl zřejmě označen za developera – na konci 19. a začátku 20. století stavěl v Praze činžovní domy a obratem je prodával. Takhle jich postavil a prodal celkem patnáct;³ k tomu je třeba přičíst dům čp. 2000 na dnešním Rašínově nábřeží určený pro vlastní rodinu, kde její část bydlí dodnes, a také palác Lucerna v centru města, ve kterém sám spatřoval jakýsi vrchol své podnikatelské kariéry.

Lucerna s bludištěm pasáží byla ve své době modernost sama: poprvé v českých zemích se tu stavělo ze železobetonu, bylo to de facto první velké centrum zábavy, postupně tu vedle velkého sálu začal fungovat i biograf, kavárna, bary a dokonce japonská restaurace s „gejšami“.

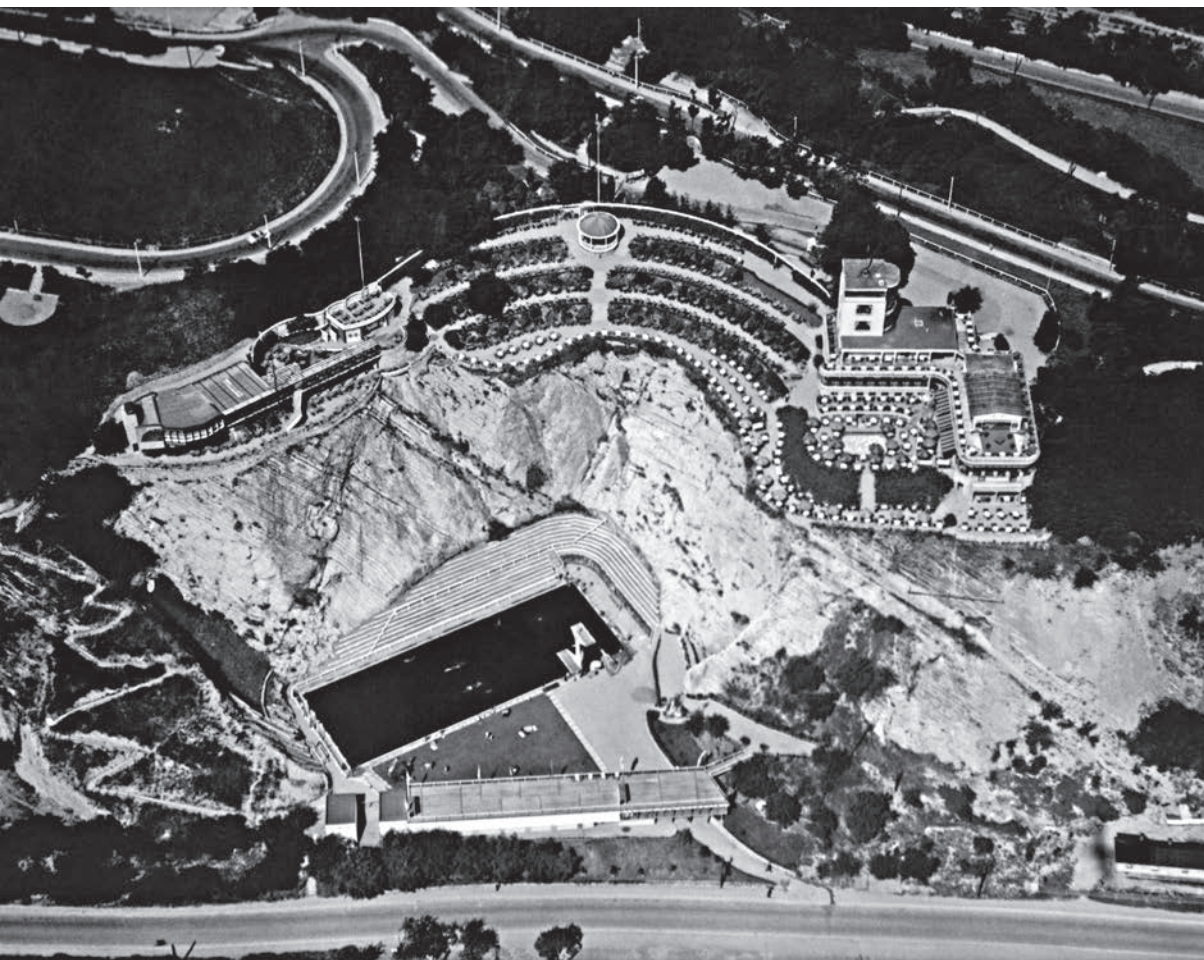
Václav Havel byl ještě ze staré školy, přísný na sebe i na své syny – a oba dva, staršího Václava Mariu i mladšího Miloše, od útlého věku vyučoval řemeslu přímo v provozu Lucerny. Václav Maria Havel začínal jako správce skříněk a automatu na toaletní papír. To, co si tu vydělal, bylo jeho jediné kapesné. Bratři se na rozvoji Lucerny podíleli dlouhá léta a tak s ní přirozeně srostli. Představovali ale už druhou kapitalistickou generaci, v lecčems odlišnou od puritánštějšího světa jejich otce – prezidentova dědečka. Typické je, že ačkoliv i Václav Maria byl rodinným podnikům naprosto oddán, svému prvorozenému synovi (a budoucímu prezidentovi) dopřával mnohem volnější výchovu a do manuální práce v Lucerně by ho jaktěživ nenutil.

Václav Maria Havel (1897–1979) byl v dobrém slova smyslu konvenční muž své doby a opatrný pokrokář, strýc Miloš, jeden z hlavních podnikatelů v českém filmu, naopak rozevlátý bohém. Další rozdíl oproti způsobu, jímž firmu vedl jejich otec, spočíval v tom, že oba bratři víc dbali na společenské styky, které coby reprezentanti zavedené firmy museli udržovat.

Václav Maria převzal Lucernu (prezidentův dědeček zemřel brzy po jejím dokončení), pořádku se ale rozhlížel po nových nápadech. Využil toho, jak se otevíral svět, a když na počátku dvacátých let 20. století v Kalifornii přímo na břehu oceánu viděl kolonie domků „real estates“, přenesl tento vynález do Československa. Tak se zrodila moderní zahradní čtvrť na Barrandově, jeho životní projekt. Pozemek nad Barrandovskou skálou, výjimečný krásným romantickým umístěním, měl být první takovou „real estate“ v Československu.

Havel svoje zahradní městečko koncipoval jako bydlení pro lepší střední vrstvy a nešetřil. Na vlastní náklady zřídil obecní silnici, postavil vyhlídkovou restauraci Terasy na Barrandově a první tři vily; zatím ještě prázdné parcely kolem potom rozprodával zájemcům, o které zprvu nebyla nouze. Barrandov měl od počátku exkluzivní nádech, i konsorcium na výstavbu čtvrti sestávalo z Havlových přátel v pražském Rotary klubu. A přestože společensky byl Havel spíše uměřený člověk, na Barrandově se nebál riskovat. Dával tu práci hvězdám české stavitelské avantgardy (Max Urban, Vladimír Grégr); lze dokonce tvrdit, že skrze Barrandov do první republiky teprve pronikala moderní architektura. Proto už prezidentova otce, jakkoliv mu múzické vlohy spíše chyběly, musíme počítat ke kulturní elitě. I on udával tón a první republice pomáhal vtisknout její proslulou eleganci.

Slibný rozjezd luxusní čtvrti zastavila hospodářská krize na začátku třicátých let. Na konci první republiky byli Havlové zadluženi, ale s rozumnou šancí, že je konjunktura, která se od půlky třicátých let váhavě rozjížděla, vrátí zpátky do černých čísel. Nakonec to vinou dějinných zvrátů dopadlo všechno jinak. Václav Maria Havel z dluhů, které nadělal v Barrandově, nevyšel

Barrandovské terasy, konec třicátých let.

Božena Havlová se syny Václavem a Ivanem, říjen 1938.

až do komunistického převratu, takže komunistické znárodnění byla v jeho případě krádež i úleva.

Jaký byl prezidentův otec jako člověk? Ze svědectví pamětníků vyplývá, že byl zaměřený spíše prakticky a k umělcům, kteří chodili do nočních barů v Lucerně, vzhlížel takřka uctivě. Byl to zároveň příslušník své společenské třídy naučený hlásit se pomalu do každé trochu exkluzivní organizace, do níž se v meziválečném Československu dalo vstoupit. Kromě zmíněného Rotary klubu docházel například i do zednářské lóže Dvacátý osmý říjen, na barrandovských Terasách hostil neformální politickou skupinu Demokratický střed, volně propojenou s Masarykovým Hradem.

Václav Havel na adresu svého otce v *Dálkovém výslechu* říká, že to byl „skvělý a hodný muž“.⁴ Skutečně – ke svým dětem se choval úplně jinak, než jak se choval jeho otec k němu. Místo aby jim vštěpoval přísnost a podnikatelskou disciplínu, oba své syny nepokrytě rozmazloval. Typická byla návštěva prvorozeného Václava v Lucerně, když šel do první třídy. V jednu chvíli se sebral a odešel z otcovy kanceláře. Pan ředitel na něj volal, křičel a hulákal, ať se vrátí, syn ho ale vůbec neposlouchal.⁵ Jeden Havlův vrstevník viděl prezidenta poprvé jako sedmiletého chlapce, který k nim přišel na návštěvu se svojí matkou a v jeho pokojíčku mu okamžitě pozotvíral všechny skříňky a šuplíky. Paní Havlová ani nehnula brvou.

Mladým Havlům se dostalo výchovy, jaká začala být běžná až o generaci dvě později. Tato okolnost může svádět k závěru, že prezidenta od mala vychovávali jako panovníka.⁶ Ve skutečnosti je ale vysvětlení zřejmě o dost prozaičtější: Havel senior se dětí dočkal relativně pozdě, před čtyřicítkou, a tak je bral jako dar z nebes, v jaký už ani nedoufal. Tím víc k nim pak přilnul.

Jeho první manželství s Bělou Friedländerovou, neteří od sousedů a známou pražskou salonní komunistkou, trvalo jen pět roků a zůstalo bezdětné. Bělu mu odlákal kamarád architekt Václav Pilc, který pro Havla projektoval hotel Axa. Děti měl až s druhou manželkou Boženou – starší Václav se narodil v roce 1936 a mladší Ivan v roce 1938. Božena byla dcerou úspěšného spisovatele, diplomata a později manažera Baťových závodů Huga Vavrečky, selfmademana ze Slezska. Výchovu dětí ovlivňovala mnohem víc než její manžel. Přestože chlapcům platili guvernanku, matka do jejich výchovy aktivně zasahovala – rozhodně aktivněji, než bylo mezi dámami z jejich kruhů zvykem. Vlastnoručně jim například vyrobila velikou nástěnnou abecedu s naučnými obrázky, a když později teenager Václav vyráběl literární samizdaty, Božena k nim navrhovala obálky.

I přes některé své milostné avantýry Václav Maria Havel tvořil s manželkou Boženou ideální pár, který svým synům mohl poskytnout zázemí spořádané rodiny a do komunistického převratu i skleník chránící je před velkými dějinami venku.

Budoucí prezident Václav Havel s tatínkem Václavem Mariou (vlevo)
a strýcem Milošem, konec třicátých let.

Strýc Miloš

Další důležitou postavou prezidentova dětství byl strýc Miloš (1899–1968), kterého sice nevidal tak často, jehož zásluhou ale už v útlém věku nahlédl do světa umění. Mladší bratr jeho otce byl vždycky černou ovčí rodiny a současně jejím vývěsním štítem. Ještě dlouho po své smrti, hluboko do sedmdesátých let, zůstával nejznámějším příslušníkem podnikatelské dynastie Havlů.

Miloš už od puberty točil na kameru krátké dokumenty a hned po maturitě převzal řízení biografu v Lucerně. Ve dvacátých letech do Československa dovážel zahraniční filmy, hlavně starší americké trháky. V roce 1931, uprostřed hospodářské krize, inicioval na Barrandově zrod filmových ateliérů a brzy v nich začal produkovat celovečerní komedie. Filmová továrna A-B, jíž ateliéry patřily, byla akciovou společností, Milošův původně zhruba třetinový podíl časem stále stoupal a na konci dvacátých let 20. století už Miloš díky možnosti sáhnout do rodinných financí kontroloval dvě třetiny akcií a tím i celou společnost.⁷ Na výrobu filmů sice nikdy neměl monopol – kromě něho v oboru podnikal například Karel Feix se svým National-filmem –, přesto Miloše směle můžeme označit za duši filmového průmyslu první republiky.

Když německá okupační vojska 15. března 1939 vtáhla do Prahy, bylo jen otázkou času, kdy se objeví i v barrandovských ateliérech. Nacisté, filmem odjakživa uhranutí, plánovali Barrandov zásadně zmodernizovat a točit tu podstatnou část německé filmové produkce. Většinový akcionář A-B Miloš se tedy zákonitě musel dostat do jejich hledáčku – a bylo jasné, že pokud se rozhodnou vzít si všechno, nemá proti nim šanci. Mohl pouze držet pozice a stanovit si hranici, po kterou ještě stojí za to se ohýbat.

Vzdoroval několik měsíců. Nejdřív se mu podařilo odvrátit dva nájezdy českých fašistů, kteří se pokusili převzít Barrandov den po příchodu Němců do Prahy: dopoledne přijeli Gajdovi vlajkaři, odpoledne delegace Národní obce fašistické vedená režisérem Václavem Binovcem. Miloš je vykázal po telefonu, nemusel ani zjednávat pořádek osobně – čeští fašisté byli vždycky trochu pro smích.

Za čtvrt roku se ovšem na Barrandově objevila říšská konkurence Ufa, a to byl nepřítel mnohem nebezpečnější. Němci stupňovali nátlak: nejdřív gestapo 21. června prohledalo Havlovi kanceláře a odvedlo si ho do centrály v Petschkově paláci. Za týden byl na koberečku u říšského zmocněnce pro film Hermanna Glessgena. Za další týden mu Němci dosadili do firmy správce, treuhändera, protože nad Barrandovem kvůli jednomu židovskému akcionáři (Osvald Kosek, do okupace držitel pěti procent akcií) teoreticky visela hrozba arizace.

Při každém z těchto nepříjemných setkání Němci Havlovi domlouvali, ať se vzdá majority. Tlak evidentně nezabíral, takže v září 1939 nechal úřad říšského protektora soudní cestou navýšit základní jmění společnosti na trojnásobek. Milošův podíl rázem spadl ze 70 na 20 procent, a i tu pětinu Ufa napřesrok odkoupila.

Nakonec byl Miloš Havel vyplacen celkem 15 milionů korun (přičemž levnější celovečerní film se dal vyrobit už za půl milionu), většina tohoto odškodnění přitom šla z účtu protektorátní vlády, kterou Němci přinutili draze nakoupit menší část akcií.

Hlavní důvod, proč u filmového magnáta šetřit soucitem, se však skrývá v závěru memoranda, které s ním Němci o odkupu akcií sepsali. Miloš tu prohlašuje, že by si za peníze vyplacené Říší rád koupil zámek Slavkov u Brna plus další nemovitosti u Slavkova a Uherského Brodu, že se ale s majitelem – byl jím hrabě Jozef Pállfy ze slovenské Smolenice – nemůže dohodnout na ceně. „Požaduje proto zcela spravedlivě, aby umožněno mu bylo se strany Říše nabývat majetku jiného a to i když se nejedná o přímý majetek Říše, tedy mocenským opatřením...“ Německá strana se proto Havlovi musí postarat o nějakou náhradu a uměle, tedy násilím, stlačit nabídku: „Po stránce mocenské rozhoduje o převodu ať již cestou dražby nebo vyvlastnění německá Říše a to z důvodu veřejného zájmu.“⁸

Přestože si Slavkov ani jiný zámek nakonec nekoupil, je v tomto jednom paragrafu obsažen vlastně celý příběh Miloše Havla za protektorátu. Ze začátku to žádný kolaborant nebyl a nacistům žádné cestičky nezametal, v mezích možného se jim dokonce stavěl na odpor. Když si ale spočítal, že je mnohem slabší, rozhodl se s vlky vyjít. V tomto případě Miloš, sotva okradená oběť, navádí zloděje, aby jí pomohl okrást někoho třetího – a stává se tak z oběti potenciálním spolupachatelem.

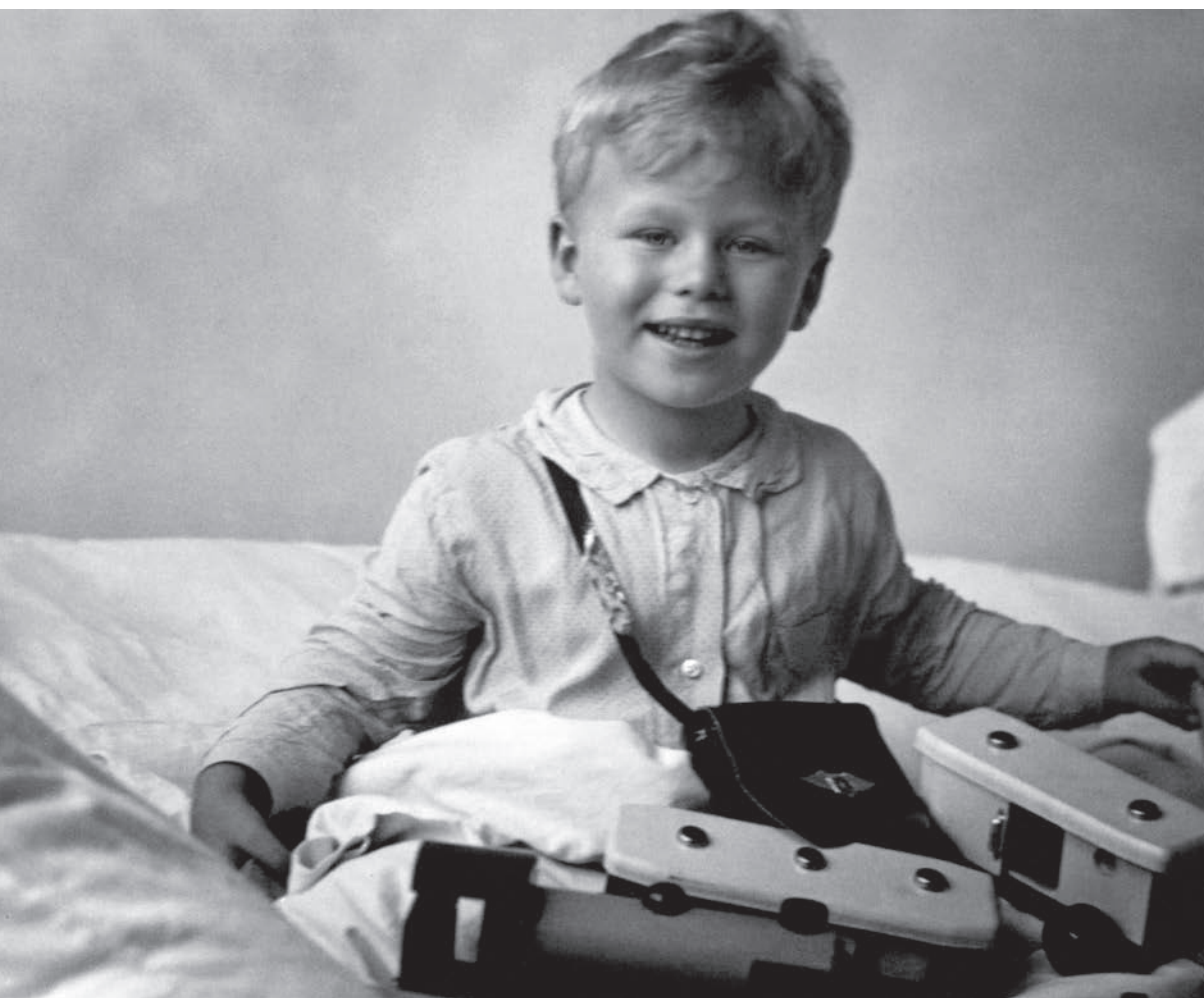
Kromě peněz a příslibu mocenské intervence dávala Havlovi smlouva s Němci právo ročně na Barrandově natočit alespoň pět českých filmů. Rodinná firma Lucernafilm – ač většinou odkázaná na horší ateliéry v Hostivaři – existovala dál. Zaměstnávala několik stovek lidí na stálý úvazek a desítky dalších jako externisty. Za okupace Havlův Lucernafilm stihl natočit 35 českých snímků⁹, mezi nimi takové hity jako *Eva tropí hlouposti*, *Hotel Modrá hvězda* nebo *Kristián*.

Za možnost zůstat v oboru platil Miloš Havel a s ním i většina herecké obce povinností scházet se s okupanty, kteří, jak to mocenské elity mají ve zvyku, rádi flámovali s populárními umělci. Milošova moderní vila na Barrandově čp. 444 byla dějištěm desítek večírků, na nichž se nacističtí pohlaváři proplétali s českou filmovou smetánkou.

Po osvobození Miloš Havel za své chování během okupace po právu zaplatil. To neznamená, že se v jeho případě pravda hledala jen a jen spravedlivě.

Václav Havel s maminkou a guvernantkou na Václavském náměstí, říjen 1938.

Václav Havel marodí, 1940.

Už v revolučním létě 1945 ho prověřoval Svaz filmových pracovníků, v jehož prověřkové komisi však až na jednu výjimku zasedali sami členové KSČ, tedy lidé, jimž záleželo hlavně na znárodnění československého filmu. Někteří z nich si za okupace zadali taky, teď ale Miloše Havla „vyloučili z filmového průmyslu“. A to byla teprve jakási profesní komora.

O rok později ho podle malého dekretu soudil tzv. tribunál národní očisty a vcelku překvapivě ho osvobodil. Ateliéry, o něž šlo především, mu ale nikdo nevrátil, a to byla pro Miloše těžká rána.

Ještě na sklonku války předpokládal, že i kdyby nová vláda ateliéry znárodnila, nemohl by je řídit nikdo jiný než on.¹⁰ Už v létě 1945 byl ale vyveden z omylu, když mu během dobročinné akce na Smíchově komunistický ministr kultury Václav Kopecký svým obvyklým hrubým způsobem dal najevo, že se s ním v novém režimu nepočítá a že Barrandov zpátky nedostane. Tím ho okradli o smysl života, realizovat se teď mohl už jen jako bratrův společník v Lucerně. A na Lucernu stejně přišla řada během druhé revoluční vlny v únoru 1948.

Některé návyky – především flámování –, které z Miloše v rodině dělaly outsidersa, po něm převzal jeho starší synovec. Miloš byl ale v jeho očích především uvaděč do světa umění. První umělecký obor, v němž se Václav Havel později chtěl uchytit, byl film, k němuž si díky Milošovi přičichl už jako dítě. Divadlo bylo až druhou volbou.

Rodinné tradice

U Havlů stálo vždycky na prvním místě podnikání, úspěšný podnikatel ale musí být od určité úrovně, kdy už se nevyhne jednáním ani společenským stykům s politiky, i politickým oportunistou. Havlové oportunisty být uměli a politikům se nikdy nevyhýbali. Jako jedna z elitních pražských rodin se už od časů prezidentova pradědečka mlynáře počítali k národním demokratům, straně zastupující tradiční národní elity a majetné občany. Dědeček Havel se znal s Karlem Kramářem a dokonce za jeho mladočechy kandidoval v obecních volbách.¹¹ Když Kramáře a jeho spoluvězně Aloise Rašína, původně odsouzené k smrti pro velezradu, rakouské úřady v roce 1917 propouštěly z vězení, teenageři Václav Maria a Miloš o tom natočili krátký film. Sepětí rodiny s národní demokracií přežilo i do první republiky a přinášelo jí praktické výhody. V roce 1931 ministr průmyslu a obchodu Josef Matoušek (nár. dem.) zavedl poplatky na dovážené kopie cizích filmů, což bylo samozřejmě clo na ochranu domácích kopií. Havlova firma A-B měla v té době na jejich výrobu faktický monopol a národnědemokratický ministr Havlovi příslušnými vyhláškami vycházel vstříc i v dalších letech.¹² Havlům, jak je vidět, nebylo proti mysli pomoci svému podnikatelskému štěstí politickou konexí.

Václav Havel byl od dětství vášnivým řidičem, začátek čtyřicátých let.

Václav Havel v kadeřnickém křesle. Vlevo sedí bratr Ivan, začátek čtyřicátých let.

Václav Maria Havel ovšem tehdy na rozdíl od bratra Miloše s národními demokraty v tak těsném vztahu už nebyl. „Barrandovský kroužek“, který se scházel u něj na Terasách, byl naopak pro národní demokracii přímou hrozbou. Do kroužku patřili Hubert Ripka a Prokop Drtina, kteří se – pod diskretním dohledem prezidenta Masaryka – podíleli na založení Národní strany práce. Ta měla z tábora pravice vyvést síly nakloněné Hradu, jenže zašla na nedostatek voličů. Ripka, Drtina a někteří další členové kroužku tedy plynule přešli k národním socialistům. Havel otec se považoval za podnikatele a přímo v politice se angažovat nechtěl, jeho politické sympatie ale kopírovaly vývoj přátel z klubu. Když po válce jeho barrandovští přátelé národněsocialistickou stranu ovládli a Ripka, teď už ministr obchodu, ho na jaře 1947 přemluvil k členství v její hospodářské radě, vstoupil Václav Maria Havel nakonec i přímo do strany.

Národněsocialistická strana po válce sama sebe považovala za hlavní překážku komunistickému nástupu, programově ale stála na půl cesty mezi komunisty a lidovci, kteří jediní měli odvahu deklarovat se jako nemarxistická síla. U národních socialistů se spojily dvě skupiny lidí: jednak upřímní vyznavači národa a socialismu současně, jednak antikomunisté, kteří chápali, že teď je ze všeho nejdůležitější odvrátit nebezpečí uchvácení státu komunisty.

Havel senior byl sice podnikatel, paradoxně ale patřil spíš k první skupině. Ve svých memoárech otevřeně píše, že byl pro socialismus, třebaže masarykovského ražení. KSČ samozřejmě po převratu o žádný masarykovský socialismus nestála. Když později Státní film od Havla vykupoval většinu jeho pozemků na Barrandově, nacházel se prodávající právě ve vyšetřovací vazbě a nezbylo mu než pozemky prodat za velmi nízkou odhadní cenu 70 tisíc korun. Přesto mu tento loupežnický obchod přinesl i jistou úlevu: „Byl jsem tím zbaven tíživého dluhu a nemusel jsem mít obavu, že mi bude krácen plat,“¹³ napsal prezidentův otec po letech ve svých memoárech.

Za Stalina

Když se v únoru 1948 zhroutila částečná demokracie, patřili Havlovi národní socialisté mezi hlavní poražené. Rodina změnu režimu pocítila bezprostředně, téměř vzápětí přišla o Lucernu i o Terasy na Barrandově.

Jinak se ale mohla utěšovat, že novým vládcům na ní vadí pouze jejich majetek. Po vyvlastnění se o ně totiž režim na čas přestal zajímat. Akční výbor složený ze zaměstnanců-komunistů sice Václava Mariu Havla hned po puči zbavil místa ředitele i ředitelny, dosazený národní správce si ho ale vzal k sobě jako poradce.

Proč s prezidentovým otcem nezametli tak, jak zametali s většinou kapitalistů? Nepochybně se v Lucerně vyznal jako nikdo druhý. Sám v nedokončeném

Bratři Havlové se opalují na horském sluníčku, začátek čtyřicátých let.

Václav Havel před svým srubem na Havlově, začátek čtyřicátých let.

a nepublikovaném osmém díle paměti spekuluje, že mu možná KSČ oplatila laskavost z první republiky, kdy jí velký sál Lucerny pronajímal na sjezdy, což tehdy nebyla samozřejmost. (Do Obecního domu například komunisty z politických důvodů nepouštěli.) Po únoru zase nebyla samozřejmost, aby si národní správce podržel v podniku bývalého majitele. Laskavostí ze strany ředitele ale bylo víc: do roku 1948 měla pouze KSČ v Lucerně svou závodní organizaci, pouze její členové si dovolili schůzovat v pracovní době – a ředitel Havel to trpěl. Báł se sílící komunisty dráždit.

Nový režim nejdřív pozatýkal jen své nejnebezpečnější protivníky. Druhá a širší vlna zatýkání začala zhruba o rok později – a spláchla i Havla. Koncem března 1949 ho sebrali tajní, když přijížděl večer domů z Lucerny, a drželi ho tři měsíce ve vyšetřovací vazbě. Čelil podezření, že věděl o tajné síti, kterou vybudoval jeho přítel Karel Nigrín a která organizovala útoky „bývalých lidí“ na Západ. Rodina žila čtvrt roku v nejistotě. Dvanáctiletý Věna poslal otcí do vězení básničku, kterou je třeba považovat za první dochovaný literární útvar z pera budoucího dramatika a prezidenta:

Moc nám tu scházíš,
leč já doufám stále,
že se vbrzku navrátíš,
že se objevíš nenadále.
Starost o Tebe máme,
a stále vzpomínáme.¹⁴

Otec při výsleších trval na tom, že Nigrín mu jenom nabízel pomoc pro případ, že by snad nemocný tchán Vavrečka potřeboval do lázní, a soud ho osvobodil. Estébákům tedy nakonec vyklouzl, musel se však rozloučit s autem, které mu zabavili při zatýkání a už nikdy nevrátili.

Hůř se vedlo strýci Milošovi. Bezvýchodnost svého postavení v poúnorových poměrech se pokusil vyřešit útekem na Západ. Napoprvé ale měl smůlu: ještě v sovětské zóně Rakouska ho chytili četníci a předali Sovětům. Ti ho obratem předali zpátky do Československa. Smolař Miloš šel na tři roky do vězení, které měl strávit dráním peří na Borech.

Po intervenci starého kamaráda, básníka a komunisty Vítězslava Nezvala ho nakonec pustili dřív. V rodině se traduje, že Nezval se za Miloše přimlouval na lovu kachen s ministrem vnitra Noskem a že orodoval tak dlouho, než Nosek slíbil, že pokud trefí kachnu, na kterou právě mířil, a pokud mu Nezval s přítomným Janem Werichem dají záruku, že jejich kamarád už podruhé neuteče, bude volný. Werich s Nezvalem se zaručili, ministr se trefil, Miloš šel na svobodu a za dva měsíce utekl znovu, tentokrát úspěšně.

Po nějakém čase se usadil v Mnichově, dokonce s pěkným startovním kapitálem, protože se mu podařilo vysoudit na likvidátorech Ufy vysoké odškodné za Barrandov. V cizí zemi, zbaven svého prostředí, svých známých a konexí, ale už neprosperoval. Vyrobit jakousi modernější a němečtější verzi *Kristiána*, která zapadla. Se společníkem si otevřel českou restauraci Zur Goldenen Stadt Prag, a i ta časem začala vyrábět dluhy. Zemřel v únoru 1968 coby majitel malého květinářství. Jediným svědkem jeho posledních dnů byl pes Malinký. Bratra Václava Mariu vezl do Mnichova na pohřeb prvorozený syn. Pamatuje si, jak otvírali Milošův sejf, který skrýval jen dva knoflíčky od manžet.¹⁵

Po bouři

Další pohromou, která se nad rodinou budoucího prezidenta stahovala, byla v červnu 1952 vyhlášená Akce B, čili nucené vystěhování buržoazie z velkých měst. Havlovi dostali dekret na menší byt do Albrechtic v Jizerských horách. Nepříjemná na tom byla nejen hrozící ztráta velkého bytu v centru Prahy, ale především ztráta jakékoli byt jen trochu lepší perspektivy vzdělání pro oba chlapce. Otec se ze všech sil snažil pohromu odvrátit. Úřední cestou i neformálně bojoval o odklad stěhování a na začátku se mu podařilo alespoň to, že úřady přestaly trvat na Albrechticích a smířily se s tím, že se rodina přestěhuje na svůj letní statek Havlov u Jihlavy.

Stěhovat se měli v říjnu. Václav Maria Havel odevzdal klíče od svého pražského bytu na nábreží a začal převážet věci na Havlov. Když tam ale přijel, s hrůzou zjistil, že StB statek zapečetila, neboť si myslela, že patří čerstvému emigrantovi Milošovi. Štěstím v neštěstí bylo, že než mohl Václav Maria dokázat, že statek ve skutečnosti patří jemu, směla rodina zůstat v horním patře svého původně dvouposchodového bytu v Praze. V horním patře až do léta bydleli dědeček a babička Vavrečkovi. Hugo Vavrečka ale v srpnu – také pod vlivem představy, že příkaz k vystěhování dostala Boženčina rodina kvůli němu¹⁶ – zemřel na infarkt. A brzy ho následovala i jeho manželka.

Souběhem různých okolností dosáhly úřady v Akci B na Havlových jen polovičnického vítězství. Z dvoupatrového bytu národní výbor urval jenom spodní polovinu a rodina tak ve svém domě přece jen mohla zůstat. Díky houževnatosti a konexím otce tedy ze stěhování na Moravu nakonec sešlo. Do vyklizeného spodního patra úřady nastěhovaly dvě rodiny: Všetíčkovy a jugoslávské komunisty Milunićovy. Jejich syn Vlado za čtyřicet roků do proluky vedle činžáku vestavěl slavný Tančící dům.

V březnu 1953 krátce po sobě zemřeli Stalin a Gottwald. U Havlů si po dlouhé době mohli aspoň trochu vydechnout. Nikdo už sice nedoufal, že to v dohledné době „praskne“, aspoň ale končila nejbrutálnější fáze komunismu.

Akce B byla úředně zastavena, Havlovi se udrželi v Praze a otec už nespádl do žádného politického procesu. Vrátili jim Havlov, z něž se rodina mohla těšit dalších několik roků, než jí ho v říjnu 1956 definitivně zabavil TOS Kurišim. (Přestože podnik nejdřív alespoň uznal odhadní cenu, nikdy za statek nezaplátil.)

Po nařízení ministerstva vnitřního obchodu, které v létě 1951 zakázalo zaměstnávat ve znárodněných podnicích bývalé majitele, musel Václav Maria Havel definitivně opustit svou milovanou Lucernu. Naštěstí mu na rozloučenou vystavili vlídný posudek, v němž se psalo, jak mimořádně oblíben byl mezi svými bývalými podřízenými.¹⁷ Bez potíží se uchýlil v sokolském družstvu Vzlet, odkud počátkem šedesátých let přešel do Státního výboru pro tělesnou výchovu a sport.

Kdysi tak bohatá rodina Havlových žila od druhé poloviny padesátých let z podstaty: musela propustit hospodyně, kterou si až dosud přes všechnu mizérii stalinismu platila (!), Božena dokonce přikročila k rozprodávání stříbrných přístrojů. Oproti životu, na jaký byli zvyklí do roku 1948, samozřejmě zakoušeli strmý pád (před únorem měli několik rodinných zaměstnanců, například kuchaře, domovníka, zahradníka nebo řidiče), díky vysoké úrovni, z níž padali, si ale i po přistání dokázali udržet lehce nadprůměrnou životní úroveň. Rodina s nemilovaným režimem našla jakýsi modus vivendi.

Buddenbrookovi z Lucerny

Klasický cyklus podnikatelské dynastie zachytil Thomas Mann v románu *Buddenbrookovi* (1901): první generace má nápady a talent, druhá generace ještě dokáže stavět na jejích úspěších a upevňovat je, zato třetí generace žije z podstaty, nemá už k podnikání buňky, chuť a občas ani potomky, jimž by mohla předat štafetu. Třetí generaci v románu zastupují bratři Thomas, správce rodinného podniku, a bezdětný umělec a bonviván Christian.

Dějiny rodu Havlů se dějinám Buddenbrooků v zásadních momentech podobají. Zatímco u mladšího, praktičtějšího Ivana nalézáme určitou podobnost s Thomasem, kandidátem na Christiana je nepochybně Václav, bezdětný příslušník třetí generace, který od malička dával před firmou přednost umění.

Prvorozený syn by na uměleckou dráhu patrně nastoupil stejně, puč nepuč. Sklony k umění totiž jevil už ve věku, kdy by i za normálních okolností ještě bylo brzy na to, aby ho otec připravoval na nástupnictví. Bylo mu šestnáct let, když svému kamarádovi se vši vážností psal, že umění považuje „za jeden z nejvyšších výplodů lidského ducha“.¹⁸

Dá se tedy říct, že svoje povolání si vybral sám. Budoucí prezident tak stojí na konci buddenbrookovské spirály: právě v něm estét definitivně vítězí nad podnikatelem.

Václav Havel (vpravo) s kamarády na letním táboře, přelom čtyřicátých a padesátých let.

Po předcích Václav Havel zdědil různé buržoazní vlohy, jako třeba smysl pro zodpovědnost. Rozdíl byl v tom, že zatímco dědeček a otec cítili zodpovědnost primárně k firemní značce, syn si vypěstoval zodpovědnost především sám k sobě a představě o své roli ve společnosti.

V rodině panovala nepsaná tradice přizpůsobovat se politickým poměrům a v jejich rámci jít za svým kapitalistickým nebo rodinným štěstím. Osud Václava Havla v komunismu se odvíjel úplně jinak. Jeho souboj s režimem, ve kterém plynule ubývalo taktizování a přibývalo zásadovosti, je proto i osobní vzbourou proti rodovému předurčení.

KAPITOLA 2

Padesátá léta. Teenager v terénu

Když Ústřední výbor KSČ v listopadu 1948 bilancoval prvního tři čtvrtě roku vlády dělníků a rolníků, jeho členové si pochvalovali, že inteligence a tzv. lepší společnost se až na výjimky nové moci nestavěly na odpor.¹⁹

To byl případ i Václava Marii Havla, který se protikomunistickému odboji obloukem vyhýbal. Přesto se i on kvůli domnělému nebo opravdovému odboji dvakrát dostal do choulostivé situace. Oba případy popisuje v nepublikované části svých memoárů. Jednou si ho ještě v Lucerně nechal z vrátnice dolů zavolat neznámý mladík s revolverem v ruce, který se odvolával na vězněného bratra Miloše, o sobě řekl, že je na útěku z Borů, a požádal o 500 korun: „Po krátkém rozmýšlení jsem usoudil, že to je provokatér. Můj bratr byl v těchto věcech velmi opatrný. Abych se ho zbavil, dal jsem mu 500 Kčs, ale ihned jsem šel s portýrem Sillingem to ohlásit na komisařství.“ Miloš prý mu potom po propuštění potvrdil, že za ním žádného spoluvězně neposlal.

Ve druhém případě zase jeho manželce Boženě uklízečka vyprávěla, že pracuje pro Američany i pro protikomunistický odboj. I tentokrát to Václav Maria vyřešil oznámením na policii. A nic se prý nestalo ani udané uklízečce.

Jako „bývalý člověk“ měl Havel jistě dobré důvody tušit v obou incidentech policejní provokaci. Na druhou stranu je zřejmé, že otec budoucího prezidenta nebyl žádný čítankový hrdina. Bratra Miloše po návratu z vězení nechal bydlet ve svém bytě a nepustil ho ani na Vavrečkův pohřeb. Stejně tak odmítl pomoci s hledáním místa manželce vězněného diplomata Kopeckého, když se sama vrátila z kriminálu a sháněla práci.²⁰

Tuto vynucenou konformitu buržoazie přitom nový režim odměňoval jen velmi relativně: právem přežít a dožít. Dětem ale upíral vzdělání, na které se

ve vyšších kruzích kladl tradičně velký důraz. Havlovým na vzdělání jejich synů záleželo hodně a až do komunistického převratu plánovali, že je pošlou studovat za hranice.²¹ Přípravkou na studia v cizině mělo být elitní státní reálné gymnázium v Poděbradech, na němž se vyučovala dokonce i tehdy neobvyklá angličtina.

Poděbradská škola sídlila na zámku a vůbec měla ve všem připomínat anglické internátní *boarding schools*. Padesát studentů bylo podrobeno kasárenským metodám a biflování. Učitelé je vychovávali pro řídicí místa ve státní správě. Václav Havel mladší na gymnázium přišel na podzim 1947, rok po jeho založení. Otec se o škole doslechl od svého dávného přítele a jednoho ze zakladatelů Ladislava Filipa. Kromě dětí z dobře informovaných rodin přijímala škola i děti protiněmeckých odbojářů. Tento mix umožňoval zajímavá setkání, takže se tu potomek konformní neodbojářské rodiny Havlových seznámil například s bratry Mašíny, kteří už za několik roků po vzoru svého otce popraveného Němci pozvednou zbraň, tentokrát proti komunistům. Kromě Mašínu Havel v Poděbradech poznal i budoucí slavné režiséry Miloše Formana (Forman velel světnci, v níž Havel bydlel) a Ivana Passera, budoucího exilového spisovatele Jana Drábka, ale také normalizačního činovníka socialistické strany Jana Škodu.

Únorový převrat trávil jedenáctiletý Havel se spolužáky hraním na puč.²² Dny elitního gymnázia byly samozřejmě sečteny. Na podzim 1949 sice do Poděbrad ještě stačil nastoupit mladší Ivan, už za půl roku si ale musel balit kufry a spolu s Václavem se vrátit k rodičům do Prahy.

Na internátu byl ještě Václav konformní podobně jako jeho otec. Vstoupil například do ČSM a tak, jak tehdy bylo zvykem, chodil po městě v modré svazácké košili. Občas za to od Josefa Mašína dostal výprask.²³ Ani modrá košile ovšem chlapci nepomohla zakrýt „nevhodný třídní původ“, a tak nevyhnutelně přistál na obyčejné základní škole v Praze. To by se snad ještě dalo vyložit jako ztráta nezasloužených privilegií, další vyhlídky už ale byly jasně diskriminační: na rozdíl od jejich nových spolužáků se u bratrů Havlových jaksi nepočítalo s tím, že by ve vzdělání pokračovali. Václavovi na základní škole bez obalu řekli, že jakous takous šanci ke studiu na vysoké škole si zjedná, jen když nejdříve půjde do výroby.

Přidělili ho na učební obor tesař, protože měl ale závratě a navíc byl levák, dostali rodiče strach, že by se mohl zabít pádem z výšky nebo si někde uříznout prst²⁴, a tak mu přes známosti²⁵ vyběhali bezpečnější obor chemik-lučebník. Po šichtě ještě Václav chodil na večerní gymnázium, kde v roce 1954 odmaturoval a podal si přihlášku na Vysokou školu chemicko-technologickou. Chemik se z něj přesto nestal. Plány, které s ním měli pragmaticky uvažující rodiče – sám se předtím o chemii nezajímal – opět narazily na politický strop.

U přijímaček se sice dozvěděl, že zkoušky složil, že ale kvůli svému původu nedostane doporučení ministerstva školství. Odvolal se a v odvolání citoval, co mu řekli při odchodu ze základní školy: „abych – chci-li se dostat na vysokou školu – volil cestu přes pracoviště, že tím jednak vyvážím svůj třídní původ, jednak prokáži, že se manuální práce nebojím. Tento argument jsem přijal,“ píše Havel a pokračuje: „Naděje, že se tak dostanu k vysokoškolskému studiu, byla mojí vzpruhou.“²⁶ S úředníky však nic nepohnulo, dokonce ani Havlova prosba, „aby bylo uváženo, že jsem studoval mimo osmihodinovou pracovní dobu,“²⁷ a tím pádem se k maturitě chystal ve ztížených podmínkách.

Soudruh Krátký z ministerské inspekce se vymluvil na administrativní chybu, kterou ovšem nezpůsobil Havel, ale rektorát VŠCHT, když do složky k jeho případu zapomněl vložit stanovisko rektora. Můžete se znovu přihlásit příští rok, uzavřel Krátký, předtím ale veškerou svou činností budete muset dokázat, „že přes Váš třídní původ můžete být doporučen vedením svého pracoviště k vysokoškolskému studiu.“²⁸

Havel se tímto výsměchem elementární spravedlnosti kupodivu nenechal odradit a ještě pětkrát – v letech 1955, 1956, 1957, 1959 a 1960²⁹ – se hlásil na různé humanitní vysokoškolské obory. Pětkrát ho nevzali, a to byla zdrcující zkušenost. V roce 1955 byl sice přijat alespoň ke studiu ekonomie dopravy na Českém vysokém učení technickém, tento obor mu ale vybrala matka. Ve škole se trápil a studoval duchem nepřítomen.

Na vlastní pěst

Kdo nesmí dělat, co ho baví, může propadnout letargii nebo zmaru. Václav a Ivan Havlovi měli naštěstí průpravu od svého dědečka Huga Vavrečky, který se sám z chudého slezského chlapce vypracoval postupně na redaktora *Lidových novin*, velvyslance v Maďarsku a v Rakousku, ministra propagandy v poslední prvorepublikové vládě a šéfa zahraničního obchodu v Baťových závodech. Svým vnukům Vavrečka zdůrazňoval, aby vždycky a za všech okolností o něco usilovali. Také rodiče chlapcům vštěpovali buržoazní ctnosti neseďt na zadku a neustále se zaměstnávat jakoukoliv trochu smysluplnou činností. V tomto směru výchova padla na úrodnou půdu: v jednom dopise kamarádovi z prosince 1952 se Havel označuje za „velkého bojovníka proti pasivitě“ a „razitele životní aktivity“.³⁰

Na Václavově pubertě v duchovně okoralých padesátých letech je nápadný elán, s jakým na sobě pracoval právě tam, kde mu režim upíral formální vzdělání. Učeň-chemik v patnácti letech psal poezii, spolu s vrstevníky narozenými ve stejném roce 1936 zformovali intelektuálskou skupinku Šestatřicátníci a brzy začal systematicky obcházet nekomunistické umělce, kteří ve

stalinistické Praze roztroušeně přežívali jako archeologické důkazy lepších časů před Únorem.

Úplně nejdřív začínající básník navštívil Jaroslava Seiferta – termín u národního barda mu sjednal otcův přítel inženýr Homola.³¹ Ztrémovaný Havel s sebou pro jistotu vzal kamarády Miloše Formana a Jiřího Paukerta (Kuběnu), audience ale dopadla nad očekávání dobře, a tak se vzápětí vypravil i za Vladimírem Holanem a dalšími titány české poezie. To byly hodnoty prověřené už první republikou a Havel je ostře odlišoval od vyznavačů vládnoucí socrealistické doktríny. „Jedině Seifert, Holan a Nezval,“ píše Havel Kuběnovi v prosinci 1954, „kráčeji po vlastní cestě. Ostatní je všecko stejné (no řekni: dokázal bys rozeznat nějak verše Pujmanové, Branislava, Nohy, Pilaře, Kohouta, Havla (Jiřího), Neumanna a všech ostatních nějak od sebe? Nevěřím, že lze poznat, kdo co psal, nejsou-li uvedena jména.)“³²

Další důležitou spojkou Václava Havla k vyšší kultuře byl prozaik Eduard Valenta. Do dějin české kultury se sice nezapsal tak výrazně jako Holan nebo Seifert, byl to ale starý rodinný přítel a mladému Havlovi ochotně posloužil jako umělecký mentor.

Valenta ho zval i na setkání se svými přáteli, která u sebe doma pořádal jednou za čtrnáct dní. Možná tady se Havel poprvé dostal do hledáčku Státní bezpečnosti. Nedatovaná analýza StB nazvaná *Zpráva o činnosti nepřátelských elementů v kulturně-politické oblasti našeho veřejného života* z druhé poloviny padesátých let jmenuje mezi několika málo hnízdy potenciální umělecké neposlušnosti právě Valentův salon.³³

StB se naštěstí spokojila s monitorováním, a tak se tu Havel mohl v kľidu seznámit s Olgou Scheinpflugovou a dokonce i s legendou české literární kritiky Václavem Černým. Černý jako ústřední postava intelektuální opozice nešetřil sebevědomím a Havel si jen ztěžka zvykal na jeho manýry. O to víc se zhlédl v Jiřím Kolářovi, který uměl být legendou i bez nabubřelosti. V Havlově duchovním kosmu tento básník předhonal Černého a všechny další kulturní veličiny, které už stihl osobně poznat.

První návštěva u Koláře nepostrádala komické rysy. Mladíci dorazili ve smluvený čas na smluvenou adresu a ve dveřích s překvapením objevili pána, kterého ještě pár hodin předtím viděli sedět u vedlejšího stolu ve Slavii. Kolář jim postupně otevřel svět Skupiny 42 a civilismu. Havel, až dosud autor rozcitlivělých básní, si s úlevou osvojil kolářovskou civilní polohu a patos od těch dob už jen parodoval.

Vůbec nejdůležitější pro Havla bylo, že mu Kolář postál vzorem i jako občan. Ještě v roce 1991 si v životopisném interview s Janem Třískou³⁴ živě vybavil svou tehdejší fascinaci Kolářem i kolářovský stolek ve Slavii, tu „kazitelnou morálního imperativu“.

Jiří Kolář, foto Dagmar Hochová, 1967.

Bratři Havlové odpočívají na Havlově, polovina padesátých let.

Kolář krátce před seznámením se Šestatřicátníky vyšel z komunistického vězení, kam se dostal, když StB při domovní prohlídce u Václava Černého našla rukopis jedné jeho básnické sbírky. Havel osudy politických vězňů dobře znal jak z vlastní rodiny (strýc Miloš), tak od přátel (rodiče Jana Zábřany nebo Radima Kopeckého), Kolář byl ale první politický vězeň z kategorie umělců, kterého měl to štěstí po propuštění pozorovat zblízka a přitom na něm mohl obdivovat, že se nenechal zlomit. Počítá ho k hlavním vlivům stojícím u kořenů jeho pozdějšího disidentství.

36

Zmínění Šestatřicátníci byli generační skupinou, která se zformovala v říjnu 1952 z posluchačů večerních gymnázií, pocházejících vesměs z rodin deklarované předúnorové elity.³⁵ Pro všechny bylo večerní gymnázium jedinou cestou k maturitě, všichni si nejdřív přes den museli odkroutit své učňovské povinnosti.

Havel se tehdy učil na chemika, múzy ho ale zajímaly nesrovnatelně víc než exaktní vědy. Za přispění Havlových rodičů (výtvarně nadaná matka Božena hned pro první číslo navrhla obálku) začali Šestatřicátníci vydávat občasník *Rozhovory 36*. Měli tedy samizdat v době, která ještě pro samizdat neměla označení. „36“ byli první skupinou, v níž mohl Václav rozvinout svůj vrozený sklon postavit se do čela smečky a taky umění nenápadné manipulace.

S Radimem Kopeckým, s nímž jednou večer cestou ze školy domů skupinu v podstatě vymyslel, se například předem dorozumíval v dopisech, jaké téma a jakou stať pustit do plenární diskuse a co naopak ostatním hochům předložit „jako hotovou věc“.³⁶ V bilanční úvaze *Po roce sochařské práce* zase Havel navrhuje zbavit se těch, kdo se na jeho vkus jen pasivně vezou: „Co nejslušnější a nejtaktnější formou přestat o šestatřicátnické činnosti informovat některé chlapce, kteří neprojevili ani minimum zájmu a aktivních schopností při schůzkách. (...) Měli možnost se uplatnit a nevyužili ji.“³⁷

Skupina se postupně rozdělila na dvě křídla, jedno se zájmem o politiku a společenské vědy, druhé spíše múzické. Václav Havel se řadil k tomu druhému. Samozřejmě ale v tak pohnuté době, jakou byla padesátá léta, měl i vlastní politické názory, třebaže ještě nepříliš vyhraněné.

V *Dálkovém výslechu* vzpomíná na svou protirodičovskou revoltu, kterou prodělal v padesátých letech a která spočívala v tom, že byl „jaksi bojovně „antiburžoazní““.³⁸ Jeho otec ovšem také vyznával socialismus, takže Havla generační vymezování vrhlo ještě víc doleva.

Základ ale s otcem sdílel – respektive základ si vytvořil jak v otcově knihovně (kde nesměly chybět práce národohospodáře Josefa Macka, hlavního

představitele českého keynesiánství), tak pod přímým vlivem otcových přátel, především olomouckého filozofa Josefa Ludvíka Fischera.

Fischer ve svém díle výslovně doporučoval kombinované vlastnictví – tedy vlastnictví soukromé i státní. Fischer svou teorii skladebné filozofie vymýšlel na sklonku třicátých let, kdy bylo obtížné pochopit příčiny hospodářské krize a kdy se řízené hospodářství obecně zdálo být na postupu; obhajovat něco takového dnes by si skoro žádný ekonom nedovolil, stejně jako si ve třicátých letech žádný z přátel starého Havla nedovolil pochybovat o konceptu socialismu. Havel se k J. L. Fischerovi jako svému učiteli a mentorovi hlásí dodnes. Kdyby prý Fischera „četli naši mladí ekonomové, mohli se vyvarovat leckterých omylů.“³⁹

Ideová výbava mladičkého Václava Havla každopádně byla produktem doby a prostředí, do něhož se narodil. Proto se po celou pubertu systematicky hlásil k socialismu (termín opustil až v půlce osmdesátých let, kdy ho už i jemu státní propaganda definitivně znechutila) a k socialismu svědomitě přidával adjektivum „masarykovský“.⁴⁰

S odstupem půlstoletí Havel zdůrazňuje, že slovo socialismus tak, jak ho používala humanitní inteligence první republiky, neznamenal zastátněnou ekonomiku ani kolektivizované hospodářství. Spíš než promyšlený plán nového společenského řádu to prý byl pocit: „Znamenalo to porozumění pro bližního a jeho osud. Znamenalo to, že si někdo všimne chudiny a bezzemků, lidí, co se celý den plahočí na poli a je z toho půl litru mléka.“⁴¹

Dokud ale byl šestatřicátník, rozvíjel docela konkrétní ekonomické úvahy a například v obsáhlé korespondenci, kterou od podzimu 1952 do jara 1953 vedl s Kopeckým, nalezne čtenář spoustu důkazů, že zastátněná ekonomika byla pro Havla pokrok a liberální ekonomika nemoc, naštěstí už prakticky vymýcená. Kapitalismus sedmnáctiletý autor líčí jako institucionalizované sobectví, „kde silák ubíjí tisíce slabých“.⁴² Kapitalismus podle něj není nosný systém, už po první generaci podnikatelů se ukázaly jeho meze, například „že často podnikavec poroučel státu, byla hosp. anarchie, krise, jedinci rozhodovali o veškeré výrobě dle svých osobních zájmů.“⁴³

V zásadě, psal Kopeckému, se jeho názory na rozdělení hmotných statků podobají komunismu. Není ale slepý a všímá si jak špatných stránek komunistického systému, tak i některých výhod kapitalismu. Proto: „Jsa dialektik, vidím cestu ve sloučení obou extrémů – monopolistického kapitalismu a marxistického komunismu – a ve vytvoření nového socialismu, který by měl dobré stránky obou. A musím říci, že se takový řád již pomalu rodí v USA.“⁴⁴

V Americe, líčil Havel, začínají dělníci řídit svoje továrny. V dalším kole si budou národní plánovači mezi sebou muset rozdělit práci, aby každá země

Ivan a Václav Havlové, počátek padesátých let.

vyráběla to, v čem je jednička: „např. Anglie bude dělat pro svět látky, Švýcarsko bude lidstvo zásobovat hodinkami a čokoládou. ČSR bude dělat třeba umělecké sklo a bude dodávat uran do ústředních výzkumných laboratoří.“⁴⁵

Není sporu o tom, že Havel měl o ekonomii dětinské představy a že jeho názorový oponent Kopecký měl v zásadě pravdu. To se ale sedmnáctiletým intelektuálům stává. Pozoruhodnější je, jak se už tenkrát v polemikách se stylizovaným cynikem a darwinistou Kopeckým mladý Havel neustále odvolává na morálku a na mravnost: „V Americe se dělají na univerzitách stále více habilitační práce o Masarykovi, svět vidí, že jediné cesta mravnosti a humanity přivede nynější chaos na správnou kolej, že jediné spravedlnost a lidství zachrání svět od pohrom atomových válek atd.“⁴⁶ Odvolává se tak často, že se z toho dá vyvodit jediný závěr: teenager Havel byl vysoce mravně motivovaný, ať už zrovna věřil na tu či onu hloupost.

Jakkoliv blízko se při svém světonázorovém zrání ocital tehdejší oficiální ideologii, jakkoliv na čas propadl sovětskému básníkovi Vladimíru Majakovskému a svému příteli Kuběnovi hlásil: „Kdybych se měl stát někdy komunistou, způsobil by to Majakovskij,“⁴⁷ komunistou se nestal ani na vteřinu.

Od útlého věku si uvědomoval obludnost doby – a to nejen na vlastním osudu malého vyvrhele. Během lyžařského pobytu v Příchovicích v listopadu 1952 například musel s nastoupenými spolužáky z amplionu před ubytovnou poslouchat rozhlasový přenos procesu s Rudolfem Slánským: „Já i mí spolužáci jsme měli jasno v tom, že to bylo zmanipulované a absurdní. I dětská duše musela pochopit, že je něco krajně podezřelého, když pro sebe obžalování žádají trest smrti.“⁴⁸

Taky už se v něm klubal posměváček neochotný přijímat režimní patos. Smrt J. V. Stalina v březnu 1953 oslavil šestnáctiletý teenager ve svém školním sešitě blasfemickým „otčenášem“: „Otče náš, jenž jsi v Kremlu, posvět se jméno tvé, buď vůle Tvá, jak v Sovětském svazu, tak na celém světě, za chléb náš vezdejší Ti vřele děkujeme a střež svatost marxistické ideologie tak jako my hlídáme své bližní a odhalujeme úchylná a třídní nepřátele.“⁴⁹

Stejného smýšlení byli pochopitelně i jeho intelektuální druzi. Šestatřicátníci sami sebe považovali za protistátní organizaci svého druhu. Ačkoliv s odstupem půl století Havel skupinu včetně svojí maličkosti líčí jako naivky, jimž vůbec nedocházelo riziko jejich počínání, ve skutečnosti si skupina dobře uvědomovala, že dělá věci na svou dobu příliš riskantní, a pokoušela se o jakousi ilegalitu. Na konci šestatřicátnických stanov se píše: „Prosíme taky, aby nebylo důsledně mluveno před širší veřejností o žádných záležitostech 36.“⁵⁰

Stát se komunistou v padesátých letech znamenalo vědomě si osvojit velmi konkrétní výklad světa a přijmout celou soustavu názorů dodaných

Václav Havel s básníkem Jiřím Kuběnou na Havlově, polovina padesátých let.

jakoby na klíč. Tímto věřícím komunistou Havel nikdy nebyl, a tak na rozdíl od některých svých pozdějších přátel – například Pavla Kohouta – neměl potřebu obsedantně se rýpat ve vlastním mládí. Zatímco reformněkomunističtí literáti se v šedesátých letech teprve obraceli proti vlastním dogmatům, Havel se ničím takovým už nemusel zdržovat a i proto si před nimi udržoval značný intelektuální náskok. Jeho publicistická vystoupení z šedesátých let vesměs vydržela zkoušku času a zůstávají o třídu lepší než většina toho, co psali reformní komunisté.

Poprvé veřejně

Zatím jsme ale pořád v roce 1956. Sovětský vůdce Nikita Chruščov na XX. sjezdu KSSS odmytizoval Stalina a poté, co se jeho projev dostal do západních médií, utrpěla řada věřících komunistů první šok. Havel to mohl sledovat takříkajíc z první ruky, jeho učitelka marxismu-leninismu na ČVUT totiž spáchala sebevraždu.⁵¹ Díky Chruščovovi i Československo zažilo menší společenské tání. Svaz československých spisovatelů (SČSS) například začal vydávat časopis pro mladé literáty *Květen*.

Havlovi táhlo na dvacátý rok a dobře věděl, že má umění nastudované víc, než se smělo a než bylo mezi jeho uměnímilovnými vrstevníky běžné. Když pozoroval pinoživé pokusy redaktorů *Května* vymanit se ze socialistickorea-listické manýry, už to v jedné chvíli nevydržel a napsal jim sžíravý dopis, že objevují dávno objevené a jestli by si nejdřív neměli zjistit třeba něco o Skupině 42. K jeho velkému překvapení redakce dopis pod názvem *Pochyby o programu* v zářijovém čísle otiskla, čímž se mu vůbec poprvé pootevřel veřejný prostor. Z redakce mu navíc poslali pozvánku na konferenci mladých autorů, která se měla konat 8. až 10. listopadu na spisovatelském zámku v Dobříši. Václav Havel se samozřejmě vydal na cestu.

Na konferenci se po odpřednášených referátech měla konat plenární diskuse. A když se nikdo nehlásil, přihlásil se Havel. Pro všechny případy si v tašce přivezl projev a teď ho od pultíku odpřednášel.

Rozvedl v něm, co už předtím stručně napsal do *Května* a – opět ke svému překvapení – i tady slavil jistý úspěch. Etablované mládežníky přinutil, aby se s jeho výpadem nějak popasovali, což se jim moc nedařilo. Tak třeba Marie Pujmanová vypadala, jako kdyby úplně zapomněla, že se nachází na literární konferenci. Stoupla si za mikrofon a napadla Havla, že ve chvíli, kdy se v Budapešti bojuje o osud socialismu (v těch dnech právě Sověti potlačovali maďarské povstání), nemá tento mladý muž nic lepšího na práci než diskutovat o poezii. V kuloárech se potom Havel seznámil s celou řadou lidí z branže: se svým budoucím souputníkem Pavlem Kohoutem, s Lumírem Čivrným, ale třeba i se zbytnějším funkcionářem Janem Drdou. Ještě po letech Havel